

Jelige: Nausicaa

*A nyugatos lírafordítói paradigma továbbélése
fordításelméleti és irodalomtörténeti nézőpontból*

OTDK
2015

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
1. <i>Translation Studies</i> és fordítói hagyomány.....	3
2. A fordítás szerepe a XX. századi magyar irodalom (több)rendszerében	8
3. Versfordítás: egy protokoll vagy <i>több</i> módszer?	11
4. Verstani viták a <i>Nyugat</i> utáni lírafordításban	15
5. A nyugatos fordításkereső	17
6. Újrafordítások: távolodás a <i>szép hűtlen</i> hagyománytól	20
7. Kortárs frankofón líra magyarul	22
Összegzés	24
Bibliográfia	25

Bevezetés

Az alapvető kérdést, hogy miként ültetnek át magyarra idegen nyelvű verset kortárs fordítóink, számos oldalról meg lehet közelíteni. Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy milyen elméletek mentén elemezhetők a kortárs francia–magyar lírafordítás tendenciái, valamint azt, hogyan illeszkednek ezek a magyar fordítástörténetbe és a nemzetközi (főként francia) kontextusba. Úgy tűnik, ha a – formahűség lehetőségét újra és újra megkérdőjelező – modern francia fordításgyakorlattel összevetve vizsgáljuk a magyart, nem annyira a nemzetközi fordítástudomány különféle elméleti rendszerei lehetnek segítségünkre, mint inkább a *Nyugat* első nemzedékétől örökölt fordítói hagyomány. Noha ennek a hagyománynak bizonyos jellegzetességeit éles bírálatok érték az utóbbi évtizedekben, a (főként) Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád által örökölt hagyott műfordítás-poétika olyannyira maradandónak bizonyult, hogy a magyar lírafordítók máig nem tértek különösebben el tőle. Miközben a magyar líra újabb és újabb irányokat vett az utóbbi száz évben, melyek általában párhuzamosan is jelen vannak a magyar költészetben, a versfordítások gyakorlata nem idomult a kurrens költői irányzatokhoz. Erre a – nemzetközi kontextusból speciálisnak mondható – műfordítói helyzet kialakulásának mikéntjére keresem a választ.

1. *Translation Studies* és fordítói hagyomány

A fordításelmélet az egyik legtöbb irányba ágazó bölcsészdiszciplína. Annak ellenére, hogy a huszadik század közepe óta nemzetközileg elismert, önálló tudományággá fejlődött (*Translation Studies* néven),¹ továbbra is igen diffúz; határai többnyire elmosódnak. Nem tekinthetjük tehát sem az irodalomelmélet vagy a nyelvfilozófia, sem a kultúratudomány, sem a kontrasztív vagy a komparatív nyelvészet alfajának, mégis általában a felsoroltak valamelyikéhez köthetők egyes fordításelméleti iskolák. További problémákat vet fel, hogy – még ha a tulajdonképpeni fordításelmélet meghatározható volna is – a fordítás elmélete és gyakorlata közötti feszültség folyamatosan és megszüntethetetlenül jelen van.

Az a (metatraduktológiai) kérdés is felmerül, hogy miként lehet egy-egy fordításelméleti írást más nyelvre átültetni, hiszen itt nemcsak az a probléma áll fenn, amely bármilyen másik

¹ „A »Translation Studies« terminust James S. Holmes vetette fel 1972-ben [...]. A [...] terminus népszerűsítése Susan Bassnett McGuire 1980-ban jelent meg, azonos című könyvéhez köthető, de csak a 90-es évek elején vált általánosan elterjedté.” (KLAUDY Kinga, *A magyar fordítástudományi terminológiáról* = K. K., *Nyelv és fordítás: Válogatott fordítástudományi tanulmányok*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007, 28–29.)

irodalomelmélet esetében, hogy a célkultúra (*target culture*) közegén vagy nyelvén belül esetleg nem vagy másként érvényesek az adott megállapítások, hanem azokkal a kihívásokkal is szembesülni kell, amelyeket a gondolatmenetek alátámasztása céljából mozgósított fordításkritikák, összehasonlítások okoznak. Kétségtelen, hogy egy fordításkritika más nyelvre lefordítva sokkal kevésbé állja meg a helyét, olykor pedig teljesen értelmét is veszti. Amíg tehát a számottevő kortárs nemzetközi irodalomelméleti tanulmányok kisebb-nagyobb várakozás után többnyire eljutnak fordításban a magyarul olvasókhoz, tehát bekerülnek az irodalmi diskurzusbba, a fordításelméletek tolmácsolására jóval kevesebben vállalkoznak.

Ezek a nehézségek lehetnek egyfelől az indokai annak, hogy aggasztóan kevés nemzetközi fordításelméleti szakirodalom hozzáférhető magyar fordításban (és – sajnos – a magyar könyvtárakban idegen nyelven is). Magyar nyelven egyáltalán nem olvashatók például James S. Holmes, Lawrence Venuti, André Lefevere, Susan Bassnett-McGuire vagy Jeremy Munday nemzetközi szakirodalomban gyakran hivatkozott, alapvető munkái. Emellett Gideon Toury, Antoine Berman és Henri Meschonnic is – hogy csak az általam értett nyelveken író teoretikusok közül említsek pár nevet – csupán 2007 óta képviselteti magát a magyar nyelvű szakirodalomban egy-egy tanulmánnyal a Balassi Kiadó hiánypótló *Pont fordítva* sorozata *Kettős megvilágítás* című nemzetközi fordításelméleti szöveggyűjteményének jóvoltából.²

Az, hogy a Translation Studies szakirodalmának túlnyomó része nem olvasható magyarul, összefügg azzal, hogy napjaink magyar fordításelméleti kínálata nemigen tudja felvenni a versenyt a nemzetközi diskurzussal, jöllehet Magyarországon kiváló műfordítói munka folyik, melyet kivételes műfordítói hagyomány előz meg. Schein Gábor is megállapítja, mennyire „[f]eltűnő jelensége a magyar fordításirodalomnak, hogy miközben évről évre több száz kötetnyi idegen irodalmat jelentet meg magyarul, egyáltalán nem bővelkedik a fordításról szóló elméleti reflexiókban.”³ Józan Ildikó azt állítja, a „magyar fordításelméleti gondolkodás a 20. században leginkább akkor került a szakadék képével jelezhető távolságra az irodalom tágabban értelmezett elméletétől, amikor az 1970-es években nem transzponálta a strukturalista elméletek kapcsán végbement vitákat a fordítás kérdésére.”⁴ Túlzás lenne azonban azt gondolni, hogy Magyarországon a huszadik század második felében ne születtek volna fordításról szóló reflexív írások. Helyesebb, ha úgy fogalmazzunk, hogy a *par excellence*

² *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007.

³ SCHEIN Gábor, *A saját és az idegen*, Jelenkor, 2000/7-8, 768.

⁴ JÓZAN Ildikó, *Az elméleti örökség nyomában* = J. I., *Mű, fordítás, történet*, Budapest, Balassi, 2009, 204.

Translation Studies nem honosodott (még) meg igazán Magyarországon.⁵ Helyette azonban kiváló, irodalmi értékű értekezések gazdagították a fordításelméleti korpuszt a magyar műfordítói gyakorlatról és hagyományról, főként gyakorló fordítók tollából.⁶ Nem meglepő, hogy nem válik igazán ketté a magyar diskurzusban fordításelmélet és -gyakorlat, hiszen tulajdonképpen – és főként a líra területén – a *műfordítás* gyakorlata sem válik külön az írás művészetétől. Sajátos harmónia uralkodik tehát a magyar fordításhoz kapcsolódó diszciplínák között, amit már a sokatmondó, specifikus és jóformán más nyelvekre egy szóban lefordíthatatlan *műfordítás* terminus is jelöl.⁷ Ugyanis Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban – minthogy a szakfordítás és műfordítás megnevezése közt sincs különbség – nem magától értetődő az, ami a 21. századi magyar gyakorlatban még mindig töretlenül igaz: hogy lírát költők fordítanak, méghozzá a versforma iránti különös érzékenységgel és fogékonysággal.

Az talán túlzó és cinikus feltételezés volna, hogy olyan biztonságban van a magyar műfordítás, hogy nincs szüksége arra, hogy fordításelméletekkel bátyázza körül és legitimálja magát, de az bizonyos, hogy kevesebb fronton kellett eddig vitába szállnia a magyar fordítóknak és fordításteoretikusoknak, mint például frankofón nyelvterületen. Hogy csak egy példát említsek – a lírafordítás területéről, mely dolgozatom kiindulópontját képezi –, miközben Franciaországban máig komoly elméleti viták folynak arról, hogy a verset versben kell-e/lehet-e fordítani, Magyarországon sokkal kevésbé hangsúlyosan merült fel ez a probléma.⁸ Franciaországban ez nem is csupán elméleti kérdés; lírafordításuk nagyobb hányada nem *formahű*, sőt gyakran nem is irodalmi fordítás, hanem jegyzetelt, akadémiai,

⁵ Természetesen nem teljesen idegen a magyar szakirodalomban sem a nyugati irányzatokhoz közelítő fordításelmélet; annak képviselőiként említhetnénk például a Translation Studies nyelvészeti vonalát követő Klaudy Kingát vagy Szegedy-Maszák Mihályt, aki irodalomelméleti perspektívából (főként a kanonizáció felől) vizsgálja a fordítástudományt, és a Translation Studies bevett terminusait alkalmazza. (Lásd pl. KLAUDY Kinga, *Nyelv és fordítás: Válogatott fordítástudományi tanulmányok*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = Sz. M., *Irodalmi kánonok*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A megértés módozata: fordítás és hatástörténet*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.; A „boldog Bábel”: *Tanulmányok az irodalmi fordításról*, szerk. JÓZAN Ildikó, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Gondolat, 2005; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Megértés, fordítás, kánon*, Pozsony, Kalligram, 2008.)

⁶ Ezeket gyűjtötte össze például Bart István és Rákos Sándor 1981-ben: *A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981., valamint Józan Ildikó: *A műfordítás elveiről: Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008.

⁷ A *műfordítás* terminus elemzéséhez lásd: SOMLYÓ György, *Két szó között: Megjegyzések a fordítás poétikájához* = *A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 102-106.

⁸ Franciaországban a fordításelmélet egyik megalapozó írása a XVI. századi Joachim Du Bellay-tól származik, aki vehemensen érvel a költészet fordítása ellen. Lásd: DU BELLAY, Joachim, *Défense et illustration de la langue française*, 1549: http://fr.wikisource.org/wiki/D%C3%A9fense_et_illustration_de_la_langue_fran%C3%A7aise [Letöltve: 2014. 03. 17.] (főként az első könyv negyedik fejezetét: *Chapitre VI. Des mauvais traducteurs, et de ne traduire les poètes*). Ennek az álláspontnak a továbbéléséről: SALAMA-CARR, Myriam, *French tradition* = BAKER, Mona (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London – New York, Routledge, 2001, 409–417.

nyersfordításhoz közelítő tolmácsolás. A formahűség itt nemcsak rímhez és ritmushoz, azaz *külső formához* való ragaszkodást takar. Tímár György, aki a Du Bellay- és David Scheinert-féle forrásközpontú teóriát bírálja, mely a vers formahű fordításának lehetetlensége mellett érvel, felhívja a figyelmet, hogy „ma már mindinkább nyilvánvaló, hogy a vers formája valójában *módszer*; az a sajátos mozgásfajta, mellyel az alkotó a valóságot megközelíti, abba behatol, azt földolgozza és kivetíti. A kivetítés szuggesztivitását elősegíthetik látványosabb vagy lappangóbb vers-zenei elemek, ezek azonban nem azonosak a formával, csupán emennek részei”.⁹ Ugyanebben a tanulmányban utal arra az alapvető ellentétre a magyar és a francia versfordítás között, melyet a korábbiakban már vázoltam, és amelyre időről időre felhívják a figyelmet a frankofón fordításkultúra területén jártas magyar műfordítók és teoretikusok: „A mai francia líra zöme hátat fordít a rímnek. [...] A modern franciák – hogy mennyire okkal, nem a mi dolgunk eldönteni – némi lenézéssel kezelik a ma is rímelőket. Erre való hivatkozással azt állítják, hogy a modern magyar rímes verseket rím nélkül kell fordítani, különben divatjamúlt, poros írásoknak hatnak a mai francia olvasó szemében.”¹⁰

Érdekes megvizsgálni, hogy a kortárs magyar lírafordítás-gyakorlat miért nem lett – francia mintára – rím- és klasszikus versforma ellenes. Franciaországban – ahogy Tímár Györgynél is olvashattuk – elsőként a hazai líra „fordított hátat a rímnek”, majd ehhez és a befogadók megváltozott elvárásaihoz csiszolódott hozzá a fordítói gyakorlat is. Ezt a jelenséget megkísérlelhetjük Itamar Even-Zohar (több)rendszer-elméletébe (*polysystem theory*) ágyazott *transzferelméletével*¹¹ is magyarázni. A recepcióesztétikával rokon transzferelmélet a célkultúrára fektetve a hangsúlyt annak szabályrendszerei felől közelíti meg a létrejövő fordításokat: „egy B célnyelvi rendszerben (*target system*) [...] a b célszöveg az átvitel / átvételi műveleteknek megfelelően jön létre, kiegészítve e műveleteket azokkal a további korlátozásokkal, amelyeket a célnyelvi (több)rendszeren belüli viszonyok írnak elő [...]”.¹² A fordításokat tehát úgy ültetik át a saját nyelvükre, a célnyelvre (*target language*), hogy az beilleszkedjen a célkultúra aktuális irodalmába, esetleg irodalomtörténetébe (ez esetben a kortárs francia líra főbb vonulatába),¹³ sőt gyakran már a fordítandó szövegek kiválasztása is

⁹ TÍMÁR György, *A versfordító dilemmái: Egy francia–magyar–francia fordító gondolataiból = A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 351. (kiemelés az eredetiben)

¹⁰ Tímár i.m., 362.

¹¹ *transfer theory*, Janovits Enikő Mária fordításában: *átvitel/átvétel elmélet*, nálam a továbbiakban: *transzferelmélet*

¹² EVEN-ZOHAR, Itamar, *Fordítás és átvitel/átvétel*, ford. JANOVITS Enikő Mária = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007, 239. (kiemelés tőlem: V. E.)

¹³ A kortárs francia lírához kötődő megállapítások kapcsán szándékosan nem frankofón (francia nyelvű) irodalomról beszélek. Noha a kanonizált, francia nyelven írt irodalom túlnyomó többsége máig a *hexagonális* Franciaországhoz, azon belül is elsősorban annak abszolút centrumához, Párizshoz köthető, egyre inkább

a célkultúra igényeinek, szokásainak jegyében történik. Ehhez kapcsolódóan vizsgálhatjuk a jelenséget a Lawrence Venuti-féle *domestication* fogalom segítségével is, mely – schleiermacheri mintára¹⁴ – két fordítói stratégiát különít el: honosítót (*domestication*) és elidegenítőt (*foreignization*).¹⁵ A külföldi költeményeket a saját képére (azaz rímtelemmé, szabad vershez közelebbé) formáló francia módszer egyértelműen honosítónak számít Venuti rendszerében, azért is, mert a frankofón kultúra többnyire ma is dominánsnak számít Európában, még ha a második világháború után veszített is vezető szerepéből, és alulmaradt az angolszász nyelv és kultúra térhódításával szemben. A második világháború utáni időszak ugyanis az, mikor ennek a szerepvesztésnek következtében megnő az igény az interkulturális kommunikációra és más nemzetek műveinek fordítására Franciaországban.¹⁶

Even-Zohar dichotómiájában a fordításnak kétféle szerepe lehet az irodalmi (több)rendszeren (*polysystemen*) belül; központi vagy periferiális.¹⁷ Ha a fordítás központi szerepet tölt be, akkor „aktívan részt vesz a rendszer középpontjának az alakításában”, tehát a fordított műveknek befolyásuk van a célkultúra irodalmának fejlődésére.¹⁸ Ez az állapot Even-Zohar szerint akkor állhat fenn, ha az adott irodalmi (több)rendszer még nem kristályosodott ki, azaz periferiális vagy gyenge, vagy akkor, ha az irodalom fordulóponthoz közelít, esetleg krízisek vagy irodalmi vákuum mutatkozik benne.¹⁹ Ezzel szemben, ha a célkultúra irodalma biztosabb (több)rendszert alkot, a műfordítás a perifériára szorul. Ilyenkor a műfordítás „nincs hatással a legdöntőbb folyamatokra, és azon normáknak megfelelően alakul, amelyek a célnyelvi irodalomban domináns típusként, konvencionálisan megszilárdultak”.²⁰

kezdhetünk önálló irodalomként tekinteni a legtöbb *nem anyországi* francia nyelvű irodalmi korpuszra, például a belga, a svájci, a maghrebi vagy a kanadai francia irodalomra. Az eltávolodás a rímtől például a francia nyelvű belga lírára nem jellemző olyan nagy mértékben.

¹⁴ SCHLEIERMACHER, Friedrich, *A fordítás különféle módszereiről* ford. DÖMÖTÖR Edit = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007, 119–149.

¹⁵ “[Venuti discusses] two types of translating strategy: domestication and foreignization. These strategies concern both the choice of text to translate and the translation method. [...] Venuti sees domestication as dominating Anglo-American translation culture. [...] Domestication further covers adherence to domestic literary canons by carefully selecting the texts that are likely to lend themselves to such a translation strategy [...]. Foreignization, on the other hand, entails choosing a foreign text and developing a translation method along lines which are excluded by dominant cultural values in the target language.” MUNDAY, Jeremy, *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*, London – New York, Routledge, 2001, 146–147.

¹⁶ SALAMA-CARR, Myriam, *French tradition* = BAKER, Mona (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London – New York, Routledge, 2001, 409–417.

¹⁷ EVEN-ZOHAR, Itamar, *A fordítás helye az irodalmi (több)rendszer elméletében*, ford. JANOVITS Enikő Mária = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007, 209–218.

¹⁸ Uo. 211.

¹⁹ Uo. 212.

²⁰ Uo. 214.

Itamar Even-Zohar külön megemlíti, hogy „[a] francia kultúra rendszere, beleértve a francia irodalomét is, sokkal merevebb, mint a legtöbb más rendszer”.²¹ A francia célnyelvű műfordítások a perifériára szorulnak. Fordításelméleti megközelítésben érthető az a – magyar gondolkodásmód számára szokatlannak tűnő – gyakorlat, amely a rímes verseket rímtelenül, a versforma legtöbb tényezőjét figyelmen kívül hagyva ülteti át francia nyelvre. A magyar szakirodalomban ez a jelenség leginkább magyar versek francia fordítása kapcsán merül fel, általában bíráló hangnemben szóvá téve verseink legfőbb attribútumának elhagyását.²² Az idegenkedés más nemzetek fordítói módszereitől nem csak a magyar kultúrának sajátja. Karátson Endre felidézi egy francia nyelvű magyar költészeti antológia munkálatait, melynek koncepciója volt, hogy nemcsak a magyar költészetet, de a magyar műfordítói gyakorlatot is transzponálja a célnyelvre és célkultúrába. „A könyv történetéről [...] itt csak annyit, hogy eltérően a francia gyakorlattól, mely idegen nyelvből prózában fordítja a költészetet, Gara [László] a magyar versekkel egyetemben a magyar fordítói szokást is át akarta ültetni, vagyis alkalmazni a versmértéket, rímet egyrészt, másrészt költészetet költőkkel fordíttatni. Meglepően sok jó, közepes és egészen kiváló poétát sikerült mozgósítania, akik érdeklődve és váltakozó szerencsével kísérleteztek a számukra új módszerrel [...]”.²³

2. A fordítás szerepe a XX. századi magyar irodalom (több)rendszerében

Ha visszatérünk az eredeti kérdésfeltevéshez, mely a mai magyar fordításgyakorlat mibenlétére kérdez rá, ezen elméletekből kiindulva azt kellene állítanunk, hogy a magyar lírafordítási gyakorlat vagy azért tartja máig elsődleges szempontnak a formahűséget, mert – a franciával ellentétben – a magyar irodalom (több)rendszere gyenge és kiforratlan, vagy pedig azért, mert a kortárs magyar líra főbb vonulata – a franciával ellentétben – máig formaközpontú. Nyilvánvalóan egyik feltételezés sem helyénvaló.

Úgy gondolom, kijelenthetjük, hogy a kortárs magyar irodalomban (még ha rendszere nem is annyira zárt, mint a francia) nincs központi szerepe a fordításnak. Noha kiváló fordítók tevékenykednek mindhárom műnem területén, a kortárs világirodalomra (főként a költészetre) viszonylag kevés figyelem irányul ma Magyarországon; elég, ha folyóirataink publikált

²¹ Uo. 216.

²² Ehhez lásd pl. RÓDAY György, *A vén cigány franciául* = R. Gy., *Fordítók és fordítások*, Budapest, Magvető, 1973, 261–267.; *Ha kimegy a magyar piacra, ott nincs nazális*: LATOR Lászlóval *Kőrösi Imre és Józán Ildikó beszélget* = *Nyelvi álarok: Tizenhárom a fordításról*, szerk. JENEY Éva, JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 113–147.; HAAS Lídia, *A magyar irodalom francia fogadtatása* = *Túl minden határon*, szerk. JENEY Éva, JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 84–98.

²³ KARÁTSZON Endre, *Otthonok (Első kötet)*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2007, 94–95.

szövegein és kritikán vagy nevesebb kiadóink kínálatán végigtekintünk.²⁴ Így – az even-zohar-i elmélet alapján – inkább periferiális helyzetben van a fordítás a magyar irodalom (több)rendszerében is (a franciához hasonlóan).

Más volt azonban a magyar fordítás helyzete a *Nyugat* első nemzedékének idejében, a huszadik század elején, és még inkább más a tizennyolcadik század végén, mikor Kármán József *A nemzet csinosodása* című programszövegét tette közzé.²⁵ Itt hívja fel a figyelmet arra, hogy az irodalom gazdagításához fordításokra van szükség; arra buzdít tehát (miként később Kazinczyék is), hogy – a transzferelmélet terminusaival élve – központi szerepet kell biztosítani a fordításnak a nemzeti irodalom (több)rendszerében. Ennek a gondolkodásmódnak a részleges továbbélése figyelhető meg majd Arany Jánosnál és később a *Nyugat* nagy nemzedékénél, például Babitsnál, Kosztolányinál vagy akár Adynál, akik műfordításaikkal és a fordítandó szerzők gondos kiválasztásával, idegen műfajok és versformák honosításával – ez utóbbi kapcsán a későbbi, harmadik nemzedékhez köthető Weöres Sándor műfordítói munkásságát sem hagyhatjuk figyelmen kívül – törekedtek arra, hogy szélesítsék a magyar irodalom látókörét, bár nem teljesen azonos elvek alapján. Ez a látókör-szélesítés a nyugatosoknál elsősorban már saját költészetükre vonatkozott, a hazai irodalom gazdagítása az ő költői munkásságukon keresztül valósult meg. „A nemzeti művelődés azáltal gazdagodott, hogy e fordító-költők korszerűbbé tették a nemzeti költészet nyelvét, s magukhoz – vagyis tulajdonképp a nemzeti művelődés igényeihez – hasonlították a világirodalom őket vonzó műveit.” – írja Kenyeres Zoltán, de hozzáteszi, hogy a nyugatosok fordításaiban „csak közvetve munkált az ismeretterjesztés szándéka”²⁶ Gergely Ágnes szerint „[s]oha nemzedék ilyen élvhajhász mohósággal nem vetette rá magát a világ költészetére, mint a nyugatosok.”²⁷ Rába György pedig a következőket írja a *Nyugat* első nemzedékének fordítói poétikáját vizsgáló monográfiájában: „Új irányú és értelmű világirodalmi tájékozódásunk kialakítása a *Nyugat* költőire várt. Ők a teljesebb személyiség építésének nagyszerű eszközét látták korszerű idegen költők, azaz frissítő gondolatok, itthon még ismeretlen szemléletformák, szokatlan érzések meghonosításában.”²⁸ Elég, ha a francia szimbolizmusra gondolunk, mely nemcsak a nyugatosok fordításai által került a magyar költészeti köztudatba, hanem erősen nyomot hagyott saját költészetünkön is, legalábbis azok a

²⁴ Van Magyarországon olyan ismert irodalmi folyóirat, amelynek (sajnos) koncepciója, hogy nem közöl fordított szövegeket.

²⁵ KÁRMÁN József, *A nemzet csinosodása = A műfordítás elveiről: Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 93–100.

²⁶ KENYERES Zoltán, *Gondolkodó irodalom*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 328–329.

²⁷ GERGELY Ágnes, *Tigrisláz: Tíz óra a magyar versfordításról*, Budapest, Európa, 2008, 11.

²⁸ RÁBA György, *A szép hűtlenek*, Bp., Akadémiai, 1969, 9.

jegyek, amelyeket ők a francia szimbolizmus jegyeinek véltek.²⁹ Úgy tűnik tehát, hogy a nyugatosok irodalmi rendszerében a fordításnak központi szerepe volt. Ehhez igazították lírafordítói gyakorlatukat is, amely annyira markánsnak bizonyult, hogy legfőbb jellemzőit a mai versfordításokban is megtaláljuk, hiába került a fordítás mára periferiális helyzetbe.

Sajátos módon fontos szerephez jutott a fordítás a Rákosi-, illetve a korai Kádár-korszak Magyarországon is, mikor a fordítás nemcsak megélhetési, de gyakran egyedüli publikálási lehetőség is volt bizonyos íróknak és fordítóknak, akiknek a műfordítás később saját poétikájukra is hatással volt. „Vas István az ötvenes évek elején műfordítások segítségével mondhatta el sajátos mondanivalójának egy részét, Nagy László pályájának új szakaszához nyilván hozzájárult Lorca *Torreádor-sírató* című költeményének átültetése, Illés Endre Stendhalon csiszolta mondatait [...]. Rónay György legegényibb mondanivalóját néha Valéry vagy Apollinaire modorában mondja el.” – sorolja Ferenczi László.³⁰ Kenyeres Zoltán megfogalmazásával „éppen a műfordítás volt az a bűvópatak, amelyben az elhallgatott költők eltűntek, és láthatatlanul is folytatták munkájukat”.³¹ Ez a kényszerhelyzetből adódó, fordítások szempontjából termékeny állapot később fokozatosan változott. „Magas színvonalú fordítások születtek ezekben az években, és még később is gyűjteményes kötetek ebből az időből származó fordításokkal teltek meg.”³² Lator László azt mondja a Kőrösi Imrének és Józán Ildikónak adott interjújában, hogy a Rákosi-rendszer letűntével „[v]olt egy olyan generáció, amelyik már nem akart fordítani. Azt mondták, ők inkább verset írnak. [...] Az én generációm után, a hetvenes években Várady Szabolcsék nemzedékéből például nagyon sokan nem akartak fordítani. Várady kivétel, de az már véletlen volt, hogy Petri György – főleg színházba vagy ide-oda – lefordított valamit.”³³ Ferenczi László azt írja, „[ú]gy tűnik, hogy napjainkban [a nyolcvanas évek elején] a költők kevesebbet profitálnak fordításaikból, mint Csokonai, Arany vagy Babits korában, és ezért hallhatunk gyakran a műfordítás válságáról, a fordító-felfedezői kedv lanyhulásáról, a fordítások elszürküléséről.”³⁴

A fordítások helyzetében bekövetkezett éles váltás után végképp nem mondhatjuk, hogy a huszadik század vége, illetve napjaink magyar irodalmában központi szerepe volna a fordításnak. Ezt a jelenséget magyarázhatjuk azzal is, hogy a rendszerváltás utáni megnyílt

²⁹ Ehhez lásd: KARÁTSZON, André, *Le symbolisme en Hongrie: L'influence des poétiques françaises sur la poésie hongroise dans le premier quart du XXe siècle*, Paris, Presses Universitaires de France, 1969.

³⁰ FERENCZI László, *Adalékok a felszabadulás utáni magyar műfordítás történetéhez = A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 24.

³¹ Kenyeres i.m. 344.

³² Uo. 345.

³³ *Ha kimegy a magyar piacra, ott nincs nazális*: LATOR Lászlóval Kőrösi Imre és Józán Ildikó beszélget = *Nyelvi álarok: Tizenhárman a fordításról*, szerk. JENEY Éva, JÓZÁN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 141–142.

³⁴ Ferenczi i.m. 24.

határokkal csökkent a világirodalmi tájékozódás presztízse és elvágyódás-jellege. Emellett közrejátszik a kádár-kori elitista irodalompolitika és a mai, piaci szempontok által vezérelt kiadói stratégia közti jelentős különbség is. Ferenczi László lelkesen említi tanulmányában a Magvető Világkönyvtár sorozatát, a *Nagyvilág* folyóiratot, valamint az akkoriban virágzó Európa Könyvkiadót mint az értelmiség világirodalmi műveltségének legfőbb forrásait.³⁵ Mára a Ferenczinél felsorolt orgánumok – sajnálatos módon – mind veszítettek központi szerepükből, egyesek pedig teljesen meg is szűntek. Említhetnénk persze a kilencvenes és kétezres, sőt az elmúlt évekből is kiváló világirodalmi könyvsorozatokat, például – a teljesség igénye nélkül – a JAK–Jelenkor műfordító füzeteket vagy a L'Harmattan Kiadó 2011-ben indított Valahol Európában sorozatát, ám ezeket sokkal csekélyebb érdeklődés övezi ma, mint a rendszerváltás előttieket a maguk idején. Emellett érdemes azt is megjegyezni, hogy az említettek főként (a Valahol Európában sorozat kizárólag) regényeket közöl. A kortárs külföldi lírára, noha alig akad olyan ma alkotó költőnk, aki ne fordítana verset, úgy tűnik, nincs piaci igény. Ezek is bizonyítják, hogy a felvetés első része, mely a francia irodalmi (több)rendszeren belüli fordítások periferikus helyzetének ellenpontjaként vizsgálná a magyart, nem tartható a kortárs irodalomra vonatkozóan.

Nyilvánvalóan a felvetés második része sem, miszerint a fordítások a magyar kortárs líra képére honosítanak a külföldi verseket. Ha nem is akkora kuriózum a formaközpontú, rímes vagy időmértékes poétikát művelő költészet ma Magyarországon, mint a francia irodalomban,³⁶ nem állíthatjuk, hogy a magyar kultúra perspektívájából azért lenne bizarr a franciák fordításokban is manifesztálódó rímundora, mert nálunk még mindig a hagyományos, klasszikus formákat alkalmazó, esztétizáló líra volna a legfőbb kurrens költészeti irány. Igaz azonban, hogy a magyar költészet soha nem mozdult el olyan drasztikusan a klasszikus versformától. Míg Franciaországban az avantgárd mozgalmak gyökeresen megváltoztatták a költészetről kialakult képet, Magyarországon az avantgárd végig a periférián maradt, míg a nyugatos líra annál inkább kanonizálódott. A kortárs líra legtöbb irányzata – mint már utaltam rá – az *Újhold* nemzedéke óta legnagyobbbrészt nem a *Nyugat* modernista költészetét folytatja. Miért van mégis az, hogy a magyar lírafordítói hagyomány nem hasonult úgy az aktuális költészeti irányzatokhoz, mint a francia nyelvterületen? Hogy lehet máig egyedüli létjogosultsága formahűség-elvű fordítói gyakorlatnak?

³⁵ Ferenczi i.m. 19.

³⁶ ahol – némi általánosítással – csak a szonettvirtuóz Jaques Roubaud költészetét és Yves Bonnefoy egyes korszakait szokták kivételnek tekinteni a meghatározó tendencia alól

3. Versfordítás: egy protokoll vagy több módszer?

Véleményem szerint Magyarországon azért nem voltak jelentősebb viták a versformához hű lírafordítás lehetőségességéről, illetve lehetetlenségéről, mert a *Nyugat* első nemzedékének fordítói gyakorlata vált kánonná; a magyar lírafordításban máig ennek a hagyománynak van presztízse. Igaz, az utóbbi évtizedek versfordításról szóló irodalmában számtalan vita olvasható arról, hogy pontosan milyen magyar versmértékkel fordíthatók különféle idegen strófák és sorfajták, ám ezek a nézeteltérések szinte kivétel nélkül e hagyomány határain belül folytak: annak a megkérdőjelezhetetlen protokollnak a jegyében, hogy verset versben kell fordítani.

Külföldi (főként az USA-ban élő) fordításteoretikusok többféle rendszerezést alkottak a versfordítás különféle módszerei alapján. James S. Holmes négy különböző versfordítói stratégiát különböztet meg: a *mimetikust*, ahol megmarad az eredeti versforma, az *analogikust*, ahol a formának egy kulturális megfelelőjét használják (ilyen például az angol jambikus pentameternek a francia alexandrinus), valamint az *organikust*, ahol megengedett, hogy a szöveg szemantikai tartalmához igazodva a fordító új, egyedülálló versformát alkalmazzon. Végül pedig a *deviáns* vagy *idegen* (*extraneous*) stratégiát, amelynek során az alkalmazott forma semmilyen implicit kapcsolatban nem áll sem az eredeti versformával, sem a tartalommal.³⁷ A magyar fordításelméleti írásokban máig nehezen lenne elképzelhető hasonló, nem alárendelő viszony ezek között a fordítási módozatok között, emellett nem is igen találunk mindegyikre példát az ismert magyar versfordítások között. A magyar nyelv esetében az sem biztos, hogy beszélhetünk valódi *mimetikus* versforma-fordításokról például indoeurópai forrásnyelvek kapcsán, hiszen a nyelvek prozódiaja olyannyira eltérő, hogy az indoeurópai hangsúlyos–hangsúlytalan, valamint a magyar hosszú–rövid szótagok között mindenképpen csupán relatív ekvivalencia teremthető, még akkor is, ha a magyar nyelv egyformán képes hangsúlyos verselésre és időmértékesre, mely utóbbi a magyar nyelvnek szinte egyedülállóan sajátja.³⁸ Susan Bassnett *Translation Studies* című meghatározó fordításelméleti munkájának bevezetőjében megemlíti, hogy tisztában van azzal, hogy a fordítás kérdése nem azonos nyelvcsaládból származó nyelvek között a legégetőbb, ő mégis

³⁷ idézi: CONNOLLY, David, *Poetry translation* = BAKER, Mona (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London – New York, Routledge, 2001, 174. (fordítás tőlem: V.E.)

³⁸ Az *ekvivalencia* fogalmának fordításelméleti alkalmazásáról lásd.: *Dictionary of Translation Studies* (ed. Mark SHUTTLEWORTH, Moira COWIE), Manchester, St Jerome Publishing, 1997, 49–51.

csupán az indoeurópai nyelvek közötti fordításokat vizsgálja, mivel azokon a nyelveken ért.³⁹ A könyvében (és a nemzetközi fordítástudomány legtöbb szövegében) tárgyalt fordításelméleti megállapítások tehát nem alkalmazhatók fenntartások nélkül minden esetben a magyar célnyelvű fordításokra.

Holmes mellett André Lefevere versfordítói-stratégialeírásaira hivatkozik még gyakran a fordításelméleti szakirodalom. Lefevere rendszere finomabb, hiszen nem négy, hanem hét lehetséges versfordítói gyakorlatot különböztet meg, mindezt egy Catullus-vers angol fordításai összevetésének eredményeképp. Megkülönböztet *fonemikus*, *szószerinti*, *metrikus*, *verset prózában fordító*, *rímelő* és *blank verse*-beli fordításokat, valamint *interpretációkat*.⁴⁰ Szembetűnő, hogy ezeknek az alternatíváknak egy része elsősorban (és talán kizárólag) angol célnyelvű fordításokra vonatkozik. Ha valaha hasonló lista készülne magyar versfordítási módszerekről, nyilvánvalóan nem kapna kitüntetett helyet a *blank verse*-fordítás, a *metrikus* módszer pedig feltehetően számos alfajra bomlana. Az, hogy ilyen lista nem készült még a lehetséges magyar lírafordítói stratégiákra vonatkozóan, arra vezethető vissza, hogy kifejezetten kevés versfordítás született, mely ne a versforma legfőbb pilléreit, a rímet vagy a metrikát tartotta volna szem előtt.

Nem állíthatjuk azonban, hogy a modern magyar versfordítás történetében ne lettek volna kísérletek a nem formahűség-központú lírafordításra. Nem okozhat meglepetést, hogy a *Nyugattal* szembemenő fordítási gyakorlat képviselője Kassák Lajos volt, aki *A Tettben* közölt Apollinaire-fordításokat, természetesen szabad versben.⁴¹ Vas István, aki később Radnóti-val közösen fordította az első magyar nyelvű Apollinaire-válogatáskötetet,⁴² elítélően nyilatkozik a szabad verses Apollinaire-fordításokról. „Sarkallt az is, hogy az *igazi* Apollinaire-t mutassam meg magyarul, szemben a mi hajdani avantgardunk eltorzított, megcsonkolt, dallamtalanított Apollinaire-képével: mert nemcsak *A Tettben*, de a későbbi, kisebb avantgardista folyóiratokban is úgy magyarították őt a buzgó, de bizonyára botfűlű fordítók, hogy erős gyökereit elvágták, föllazított, sőt sokszor teljesen szabályos versformáit

³⁹ BASSNETT, Susan, *Translation Studies*, London – New York, Routledge, 1991, 11.

⁴⁰ LEFEVERE, André, *Translating Poetry: Seven Strategies and a Blueprint*, Assen–Amsterdam, Van Gorcum, 1975, idézi Susan Bassnett-McGuire: BASSNETT, Susan *Translation Studies*, London – New York, Routledge, 1991, 81–82. (fordítás tőlem: V.E.)

⁴¹ Az avantgárd folyóiratok versfordításairól Kálmán C. György is ír 1996-ban. *A Tettben* és a *MÁban* fordításban közölt költők sokféleségére (és az avantgárd mozgalmakba illeszkedésük feltűnő hiányára) Kálmán C. többféle magyarázatlehetőséget ad. Ezek közül az egyik az, hogy félreértették vagy félrefordították a verseket, mivel „a fordítások nyelve markánsan elüt a kor költészetének nyelvezetétől; az agrammatikusság határát súroló, végtelenen tömör, neologizmusokban bővelkedő, kifejezőmódjában feltűnően expresszív formák hemzsegek a fordításokban.” KÁLMÁN C. György, *Avantgardista elfordítások* = K. C. Gy., *Te rongyos (elm)élet!*, Budapest, Balassi, 1996, 52–60.

⁴² *Guillaume Apollinaire válogatott versei*, ford. RADNÓTI Miklós, VAS István, Budapest, Vajda János Társaság, 1940.

eltüntették, rímeit mellőzték, jellegzetes, apollinaire-i dallamát semmibe vették – merő tudatlanságból-e vagy elvszerű hamisítással, hogy a modern költő kassáki eszményképéhez igazítsák? Ma már nehéz volna eldönteni.”⁴³ Vas tehát nem különböző fordítói stratégiákról beszél, mint a korabeli nemzetközi fordításelmélet, hanem *egy* érvényes gyakorlatról, melytől eltérni tájékozatlanságra, tudatlanságra vagy tehetségtelenségre vall. Annak tehát, hogy valaki nem a versformát középpontba helyezve fordít – Vas István és a huszadik századi magyar gondolkodás szerint – nem az lehet az oka, hogy *más* fordítói gyakorlatot képvisel, hanem az, hogy a fordító „buzgó, de bizonyára botfűlű”. Vas István visszaemlékezéseinek olvasója izgalmas, a diskurzust látszólag többdimenzióssá tevő fordításkritikai párbeszédnek lehet tanúja, hiszen azt írja Radnótival közös Apollinaire-fordításkötetük kapcsán Kassákról: „Valódi véleménye jó két esztendő múlva derült ki, mikor a *Magyar Nemzet*-ben ledorongolta Radnótival közös Apollinaire-kötetünket, azzal, hogy meghamisítottuk Apollinaire-t, azaz konzervatív költőt csináltunk belőle.”⁴⁴ Azonban ha megtekintjük Kassák írását Apollinaire-ről a *Magyar Nemzet* 1940. szeptember 6-i számában, Vas István interpretációja nemcsak túlzásnak hat, de úgy tűnik, mintha nem is erről a szövegről nyilatkozott volna. Hiszen Kassák – az elmaradhatatlan, *Nyugatot* bíráló retorikai fogások mellett – kifejezetten elismerően értekezik Apollinaire újabb felfedezéséről, a fordításokhoz pedig nem fűz semmilyen esztétikai megjegyzést.⁴⁵ Ferencz Győző Radnóti-monográfiájában szintén kitér erre a részleteit tekintve homályba vesző vitára, hiszen Vas István külön megemlíti, hogy „Miklóst érzékenyen érintette” Kassák éles bírálata.⁴⁶ Ferencz ezt a (Kassák cikkéből kiindulva) láthatóan nehezen megokolható reakciót Radnóti életrajzi-lélektani hátterére vezeti vissza, Kassák bírálatából azt emelve ki lehetséges sértő mozzanatként, hogy (kicsinyes módon) nem nevezte meg az említett Apollinaire-kötet fordítóit.⁴⁷ Vas sajátos interpretációját Kassák cikkéről pedig a következőkkel magyarázza Ferencz Győző: „[...] Vas István, akit hasonló

⁴³ VAS István, *Miért vijjog a saskeselyű?* (II. kötet), Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1981, 239–240. (kiemelés az eredetiben)

⁴⁴ Uo. 241.

⁴⁵ „Több ízben írtam már arról, hogy a *Nyugat* fénykorát követő időkben fiatal és legfiatalabb költőink is egyre kevesebb mondanivalóval és egyre sablonosabb formák közt szólatatják meg lírájukat. Feltűnő hangosan hivatkoztak távoli, már-már feledésbe ment ősökre és elfordították arcukat a közvetlen előttük járt generációtól s szinte büszkék voltak rá, hogy látóköriük nem ér tovább az ország földrajzi határain. Néhány évvel ezelőtt legfeljebb, ha Guillaume Apollinaire hírhedségéről vettek tudomást s jóhíret gyanakvón és lekicsinylően megmosolyogták. Apollinaire legszebb versei az első világháború idején születtek meg – vajjon köze van-e az új világégésnek ahhoz, hogy ma tiszteletet adnak néki és közvetítésére vállalkoznak?” KASSÁK Lajos, *Guillaume Apollinaire, Magyar Nemzet*, 1940. szeptember 6., 9.

⁴⁶ Vas i.m. 242.

⁴⁷ FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete*, Budapest, Osiris, 2005, 480–481.

szenvedély hevített Kassák ellen, mint Kassákot őellene, félreolvasta, irodalmi-magánéleti csatáik elhomályosították tekintetét.”⁴⁸

Ha Vas István több mint negyven évvel későbbi visszaemlékezését és Kassák említett (de Vasnál nem hivatkozott) cikkét egy dialógus két oldalának tekintjük, valódi értelmezői kihívás elé állítjuk magunkat. Célravezetőbb lehet, ha nem vesszük szentírásnak Vas memoárbeli mondatait, és felfigyelünk arra, hogy az említett időszakban Komor András publikálta a *Nyugatban Guillaume Apollinaire magyarul* című írását, melynek mondatai szinte szó szerint megegyeznek azokkal, melyeket Vas István Kassáknak tulajdonított. „A mai magyar fordítások merőben másnak ábrázolják Apollinaire-t: végképpen megkomolyodott, modora kifogástalan; aféle befelé élő, szelíd lázongó, a mélabú barátja, a nyugalmat áhító, s nyugtató szent. S a legnagyobb különbség: e mai magyar Apollinaire előtt az érthetlenség kérdését nem lehet fölvetni”⁴⁹ – bírál Komor, majd (a korábbi avantgárd magyarításokra is kitérve) így folytatja: „a torzító első magyar fordítási kísérletek adtak valamit Apollinaire-ből, ami a mai megoldottabb fordításokból kimaradt. Kusza, s zenétlen soraikból kihallatszott Apollinaire nevetése, ez a nem egészen egészséges, s nem mindig helyénvaló nevetés, de amely mégis jellegzetes vonása a költőnek. [...] A Nyugat első nemzedéke nem ismeri a tréfát, s mai fiataljaink hüek ehhez a hagyományhoz”.⁵⁰

4. Verstani viták a *Nyugat* utáni lírafordításban

A francia irodalomban és irodalomelméletben igen jártas Somlyó Györgyben Lévi Strauss és Jakobson strukturalista verselemzését olvasva vetődött fel a nyolcvanas évek elején, hogy lehetséges, hogy a nyugatos hagyomány formahűség-eszménye valójában csak egy relatív versfordítói minta a sok közül. Felteszi tehát a kérdést, hogy vajon a „»formahű« fordításnak az az ismert ideálja, amely a magyar műfordításnak valódi tartalmát és büszke öntudatát adja, melyet kánonként vettünk át elődeinktől, és hovatovább dogmaként fejlesztettünk tovább, valóban olyan fölülmúlhatatlan és fölülvizsgálhatatlan, csak többé-kevésbé megközelíthető,

⁴⁸ Uo. 480.

⁴⁹ KOMOR András, *Guillaume Apollinaire magyarul*, *Nyugat* 1940/12. szám <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00659/21127.htm> [letöltve: 2014. 06. 02.] – az eredeti szöveg helyesírását megőriztem (V.E.)

⁵⁰ Uo.

de kérdésessé egyetlen esetben sem tehető ideál-e”.⁵¹ „Egyszóval: a költői forma komplexebb szemlélete szerint is oly *formahűek*-e a mi fordításaink, amelyek a megkülönböztető formahűség hagyományának jegyében születtek és születnek?”⁵² Somlyó tehát reflektál a nyugatos fordítói hagyomány „dogma”-jellegére, ám kérdésfelvetése leginkább arra vonatkozik, hogy a huszadik századi magyar versfordítói gyakorlat vajon elég szempontot vesz-e figyelembe, ha *formahűen* kíván költeményeket tolmácsolni. Hiszen Jakobson és Lévi-Strauss *Macskák*-elemzése a Baudelaire-vers olyan szerkezeti, formai bravúrjaira mutat rá, melyeknek átültetésére a (nyugatosoktól származtatható) magyar versfordítói gyakorlatnak nincsenek kódjai, jóllehet, a magyar nyelvnek sem.⁵³

A legtöbb ilyen vita a tulajdonképpeni verstani ekvivalencia kereséséről szóló elmélkedés. Ezek leginkább a *Nyugat* harmadik generációjának, illetve az újholdas nemzedéknek az esszéiben olvashatók. Ha Holmes fogalmaival élünk, azt mondhatjuk, hogy mikor a *mimetikus* átültetés lehetetlenségével szembesültek a fordítók, minden igyekezetükkel a leginkább *organikus* megfelelőt szándékoztak megtalálni. Somlyó György például felidézi Szerb Antallal folytatott vitáját egy Valéry-vers fordításáról: a francia *impair* sorfajtat Somlyó – az Arany óta elfogadott gyakorlatot követve – trochaikus sorokkal adta vissza, amit Szerb az intellektuális-ezoterikus költemény stílusa teljes félreértésének nevez.⁵⁴ Hasonló verstani vitáról számol be Nemes Nagy Ágnes annak kapcsán, hogy – francia nyersfordításból – a portugál Pessoa *Önlélekrajz* című nyolcsorosát magyarította. „Meg is rótt érte Somlyó György költő és műfordító kollégám, s teljes joggal. [...] De [...] [n]em a közvetítő szöveg használatát rótt föl nekem, hanem annak következményét, azt, hogy nem az eredeti négyes trocheusban fordítottam a verset, hanem négyes jambusban.”⁵⁵

A franciából fordítók Tóth Árpád óta legtöbbször a francia alexandrinus magyarra átültetésének problémáját vetik fel. „A francia költészet századvégi magyar fordítói – akiket kissé sommás általánosítással a Kisfaludy Társaság fordítóinak szoktunk nevezni – a francia költészet legnépszerűbb, mindenesetre leggyakoribb mértékét, az alexandrinust leggyakrabban hangsúlyos magyar tizenkettessel pótolták. A mi századunk elején a *Nyugat*

⁵¹ SOMLYÓ György, *Két szó között: Megjegyzések a fordítás poétikájához = A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 109.

⁵² Uo. 110.

⁵³ JAKOBSON, Roman, LÉVI-STRAUSS, Claude, *Baudelaire A macskák című versének elemzése* (ford. MIKLÓS Pál) = BÓKAY Antal – VILCSEK Béla (szerk.) *A modern irodalomtudomány kialakulása*, Budapest, Osiris, 1998, 457–469.

⁵⁴ SOMLYÓ György, *Két szó között: Megjegyzések a fordítás poétikájához = A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 117–120.

⁵⁵ NEMES NAGY Ágnes, *Magyar jambus = A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 309.

fordítói – mintha csak összebeszéltek volna – a francia verseket, az alexandrinust is, jambusban fordították [...]. Ez a megbeszélte vagy kimondatlan megegyezés hamarosan közmegegyezéssé vált – én már mint szabályt örököltem, és nem sokat gondolkodtam rajta.” – írja Vas István, aki aztán kifejti, rájött, „hogyan valami baj van a Nyugat verselésének alexandrinus-fordítói hagyományával”, majd azt, miként próbált meg – a hagyományoktól eltérve – anapestusokkal fordítani egy alexandrinusban írt verset, Chénier *A fogoly lányát*. Illyés és Radnóti – akiknek Vas megmutatta a fordítást – véleménye egybehangzóan elmarasztaló volt az újító szándékú tolmácsolással kapcsolatban: „formahűen kell fordítani, vagyis szabályos, jambusos alexandrinusokban”.⁵⁶

⁵⁶ VAS István, *Mit nehéz fordítani? = A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 300–301. (A Kisfaludy Társaság fordítóiról, valamint a Nyugat előtti műfordítói gyakorlatok alakulásáról lásd: KOROMPAY H. János, *Műfordítás és líraszemlélet: Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.)

5. A nyugatos fordításesszmény

A *Nyugat* első nemzedékének fordítói gyakorlata legfőképpen a – már sokszor említett – *formahűség* jegyében jött létre, ami – főként Babits fordításpoétikájában – a *tónushűség* eszményével egészült ki. Újításuk többek között arra irányult, miként lehet a magyar irodalomban addig ismeretlen versformákat honosítani a magyar nyelvben (és a magyar irodalom [több]rendszerében). Olyan gyakorlat ez, amely a vers zeneiségét és *tónusát* előtérbe helyezve ülteti át magyarra a költeményeket. Ennek az esztétizáló fordítói gyakorlatnak a következtében gyakran a forrásnyelvű vers szemantikai tartalma szorul háttérbe, olykor pedig szándékolt szikársága vagy monotonitása halványul el. Babits azt írja Tóth Árpád *Őrök virágok* című műfordításkötetének bírálatában, hogy „ahol eredetije valami puritán keménységű sort hoz, valami nyomatékos egyszerűséget, ott a fordítás nem lesz annyira ekvivalens, mint a dús hímzésű, s gyakran sokkal nehezebben utánfesthető brokátok másolatánál”.⁵⁷ Ennek ellenére a vizsgált jelenség legszemléletesebb példajaként a Tóth Árpádot hasonló hűtlenségekért bíráló Babits Mihály fordítását szokták említeni. A *szép hűtlen* fordításpoétika jellegzetességeinek kincsestára Poe *The Bells* (*Harangok*) című verse Babits fordításában, melyben például a visszatérő „From the bells, bells, bells, bells, / Bells, bells, bells” sorok a célszövegben „Sok harang, giling-galang / Gilingalang”-gá nemesülnek, bizonyítva ezzel, mekkora poétikai potenciál rejlik a magyar nyelvben. Az efféle szépítéseket, melyekben mind Babits, mind Kosztolányi, mind Tóth Árpád műfordításai bővelkednek, már csak azért sem érdemes felróni a nagy nemzedék fordítóinak, mert ők maguk is reflektálnak arra, hogy a magyarított versek, melyeket idegen nyelvű költemények ihlettek, sokkal inkább tekinthetők stílusgyakorlatnak, mint fordításnak.⁵⁸ Babits Mihály *Pávatollak* című műfordításkötetének előszavában a következőkre hívja fel az olvasó figyelmét: „A magyar vers volt a fontos, nem az angol vagy francia. Az én versem volt fontos, nem az »idegen költőé.« Sokszor megváltoztattam a szöveget, egyszerűen azért, mert valami nekem – a

⁵⁷ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre: Műfordítások = A műfordítás elveiről: Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 277. (Az írás eredetileg a *Nyugat* 1923/10-es számában jelent meg, az eredeti szöveg helyesírását megőriztem – V.E.)

⁵⁸ Vö. *Adaptation* szócikk in: *Dictionary of Translation Studies*, ed. Mark SHUTTLEWORTH, Moira COWIE, Manchester, St Jerome Publishing, 1997, 3–5. (“A term traditionally used to refer to any TT [target text] in which a particularly free translation strategy has been adopted. The term usually implies that considerable changes have been made in order to make the text more suitable for a specific audience [...] or for the particular purpose behind the translation. However, the phenomenon has frequently been approached from a prescriptive point of view, and many comments have been pejorative. [...]”)

magyarban – *máshogy jobban tetszett*. [...]Egy költői vázlatkönyv ez a könyv, stiltanulmányaim gyűjteménye.”⁵⁹

A *tónushű* fordítói poétika legfőbb jellegzetességéről Tóth Árpádnál olvashatunk a *Pávatollak* kötet kritikájában: „Érdekes tulajdonsága, hogy egy-egy elhanyagolt jelzöt pedánsan észben tart, s utóbb felhasználja.”⁶⁰ Kosztolányi saját *Modern költők* című versfordításkötete 1921-es kiadásának előszavában fejti ki érzékletesen a szerinte elvárt lírafordítói gyakorlatot, mely szintén a tónushűség definíciója lehetne. „El kell ejtened a szöveg egy dúsan és érzéken-buja rímét? Ejtsd el, lehet, hogy itt, az első szakban a gondolat tömör egyszerűsége fontosabb, de később, adódó alkalommal, a harmadik vagy negyedik szakban a magyar összhangzatok lehetőségéből pótolnod kell, és addig se feledd, hogy adós vagy vele.”⁶¹

A nyugatos fordítási protokollt nehéz volna elhelyezni a fordításelmélet két fő irányzata, a forrásközpontú (*source-oriented* vagy *sourcière*), valamint célközpontú (*target-oriented* vagy *cibiliste*) elméletcsoportok egyikében.⁶² A forrásközpontú fordításelméletek a forrásnyelvű szöveghez való hűséget tartják elsődlegesnek. Gyakorlatban ez az *elidegenítő*, a szöveg idegenségét szándékoltan éreztető fordításokban tud manifesztálódni. A célorientált megközelítés ezzel szemben a célkultúrára helyezi a hangsúlyt. Annak igényei és elvárásai alakítják tehát a *honosító* fordítást. A célközpontú fordítói gyakorlat ideája a fordítás, amely olyan, mintha a célnyelven írták volna. Lawrence Venuti ezt a jelenséget kritizálja és elemzi mélyrehatóan a *The Translator's Invisibility* című fordításelméleti munkájában.⁶³ A nyugatosok fordításpoétikája bizonyos szempontból gyökeresen eltér az utóbbi tendenciától. Semmiképp nem állíthatjuk, hogy fordításaik *átlátszók* volnának, hiszen saját markáns költői nyelvük integráns részét képezi műfordításaiknak. „Tóth Árpád fordításaiba mindig beletette saját imádott szavait: »lomha«, »fáradt«. Babits mindig kicsit koturnusról szónokolt, mindig kicsit emeltebb hangon”. Szabó Lőrinc technikáját pedig mindig ki lehet érezni a fordított versekből: „rátapad a szövegre, de a saját kezétől nem tud megszabadulni” – foglalja össze

⁵⁹ BABITS Mihály, *Pávatollak*, Budapest, Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2013. <http://mek.oszk.hu/11400/11496/11496.htm#1> [Letöltve: 2014. 03. 21.] (első megjelenés: 1920) Kiemelések az eredetiben.

⁶⁰ TÓTH ÁRPÁD, *Babits műfordításai: Pávatollak = A műfordítás elveiről: Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 267. (eredetileg: Nyugat 1920/3–4.)

⁶¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Modern költők: Előszó a második kiadáshoz = A műfordítás elveiről: Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény* (szerk. JÓZAN Ildikó), Budapest, Balassi, 2008, 272.

⁶² Lásd: ALBERT Sándor, *Traduire des langues ou traduire des cultures? = Acclimater l'autre. La traduction littéraire et son contexte culturel*, szerk. Judit Karafiáth, György Tverdota, Budapest, Balassi, 1997, 30–31.

⁶³ VENUTI, Lawrence, *The Translator's Invisibility: A history of translation*, New York – London, Routledge, 1995.

Lator László.⁶⁴ Másfelől viszont lehetne a célközpontú fordítás perspektívájából vizsgálni a nyugatos fordítói protokollt, mégpedig azért, mert a fordítások a jelentős eltávolodást is vállalják forrásszövegtől annak reményében, hogy a produktum olyan (szép) vers legyen, mintha csak magyar nyelven írták volna. „Nekem itt a legnagyobb becsvágyam, hogy szép magyar verset adjak, mely az eredetit lehetőségig megközelíti” – írja Kosztolányi.⁶⁵ Valamint Babits is utalt rá, hogy nem az idegen nyelvű költeményt, hanem a magyar verset tartotta elsődlegesnek fordításai kapcsán.

A nyugatos fordítói hagyomány bizonyos jegyei viszont inkább elidegenítő jellegűek és a forrásközpontú elméleti irányhoz kapcsolódnak, főként az őket megelőző fordítónemzedék, a Kisfaludy Társaság fordításpoétikájához képest. Ha a nyugatos fordítások elemzőinek másik kedvelt példáját vesszük elő, Tóth Árpád *Őszi chansonját*, könnyen beláthatjuk ezt is. Lator László úgy fogalmaz, Tóth Árpád Verlaine-fordítása a „mély hangokat és a nazálisokat kikeverte a nyelvből”.⁶⁶ A szöveg, mely értelmes magyar szavakból áll, ám inkább „zenei imitáció”⁶⁷, mint szemantikai fordítás, hangzásvilágában kétségtelenül (el)idegen(ítő). Nem idegen szavakkal, hanem egzotikus prozódiaival dúsítja a magyar célnyelvű versfordítást. Az, hogy a nyugatos fordítói gyakorlat sem nem tisztán forrásközpontú, sem nem teljesen célorientált, egyfelől azt bizonyítja, hogy egyedülálló műfordítói hagyományról van szó, amely nem fér bele a nemzetközi szakirodalom fő kategóriáiba. Másfelől viszont azt a gyanút erősíti, – nem egyedülként a világirodalom műfordítói paradigmái közül – hogy az efféle általánosításra törekvő dichotomikus rendszerek ritkán alkalmazhatók maradéktalanul a fordítás gyakorlatára.

⁶⁴ *Ha kimegy a magyar piacra, ott nincs nazális*: LATOR Lászlóval Kőrösi Imre és Józán Ildikó beszélget = *Nyelvi álarcok: Tizenhárman a fordításról*, szerk. JENEY Éva, JÓZÁN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 122.

⁶⁵ Kosztolányi i.m. 271.

⁶⁶ Lator – Jenei – Józán, i.m., 123.

⁶⁷ Uo.

6. Újrafordítások: távolodás a szép hűtlen hagyománytól

Rába György – a *Nyugatot* követő nemzedék képviselőjeként – tisztelettel, ám némi kritikával tekint a nyugatos versfordítói protokollra *A szép hűtlenek*ben, amely művével tulajdonképpen megalapozta a nyugatos fordításpoétikához kötődő kritikai diskurzust. Ahogy a verstani viták, úgy ez a monográfia sem kérdőjelezi meg alapjaiban a nyugatos protokoll (egyedüli) létjogosultságát, csupán felhívja a figyelmet olyan jellegzetességekre, melyektől az újholdas és az őket követő nemzedék fordítói programjában eltérni szándékozik. *A szép hűtlenek* kedvelt szemléltetőeszköze, hogy a *Nyugat* nemzedékeit követő évtizedek költőinek versfordításával veti össze Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád tolmácsolásait. Ez a stratégia kifejezetten látványos, ám gyakran a fordítások versenyeztetésébe csap át, amelyből általában az újabb fordítások kerülnek ki győztesen.

„Ha az első korszak egyik szembeszökő jellegzetessége a fordítói individualizálás volt, [amely] az eredeti művet a fordító saját ízléséhez és saját költészetének színeihez közelítette, az új korszak a filológiai pontosság követelményével lépett föl, hiszen a világirodalmi műveltség terjesztése hiteles, pontos fordításokat igényelt.” – foglalja össze Kenyeres Zoltán a *Nyugat* első nemzedékét követő fordítók célkitűzéseit.⁶⁸ Ez a viszonylagos távolodás leginkább az újrafordításokban nyilvánult meg, ami máig a magyar fordításkritika legjellemzőbb (szinte egyedüli) módszere. A tendencia, amely a *Nyugat* individualizáló és szabadon esztétizáló fordításpoétikájától egy pontosabb, tartalmi- és filológiai-hűségeszményű gyakorlat felé tart, az *Újhold* nemzedéke után is erősödött. Vas István, Somlyó György, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Timár György és sok kortársuk (francia forrásnyelvű) versfordításai után a 80-as–90-es években még nagyobb távolságtartást figyelhetünk meg bizonyos fordítóknál a *szép hűtlen* hagyománytól. Ennek a távolodásnak példája többek között Tornai József fordítói életműve, melynek szerves részét képezi Baudelaire *Les Fleurs du Mal*jának 1991-es újrafordítása *A rossz virágai* címmel.⁶⁹ Tornai fordítói nyelve sokkal puritánabb, élőnyelvközeli és kevésbé hangzasközpontú, mint a nyugatosoké. Ez jól látszik, ha összehasonlítjuk Baudelaire-kötetét Babits Mihály, Szabó Lőrinc és Tóth Árpád 1923-as fordításkötetével, *A Romlás virágaival*.

Szembetűnő, hogy az utóbbi évtizedekben és napjainkban is a *Nyugat* fordítói protokollja az elsőszámú kiindulópont minden versfordításnál. Tornai fordításpoétikájának elemzése

⁶⁸ Kenyeres i.m. 330–331.

⁶⁹ BAUDELAIRE, Charles, *A rossz virágai: Les Fleurs du Mal*, ford. TORNAI József, Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2007.

kapcsán nem az a legkülönlegesebb, hogy némi távolodást vélhetünk felfedezni a huszadik század elejének fordítói protokolljához képest, hanem az, hogy ma is a nyugatos hagyományokhoz viszonyítva elemezzük azt.⁷⁰ Tornai említett fordításainál frissebb példákat is hozhatunk erre a jelenségre. Nádasdy Ádám Dante *Isteni színjátékát* fordítja újra. A vállalkozás részletei, a *Pokol* első énekei a *Műút*ban láttak napvilágot 2009-ben. A fordításhoz magyarázat is tartozik, melyben Nádasdy definiálja a fordítói gyakorlatot, melyet a *Divina commedia* magyarítása során követ. Ebbe a magyarázatba némi mentegetőzés is vegyül. „Igyekeztem szöveghű (s főleg gondolathű) lenni, mert Dante gondolkodását, az egész középkori világot izgalmasnak és meglepően időszerűnek tartom. [...] A szöveg sorbeosztását, hármas tagolását, az öt jambusból álló (10 vagy 11 szótagos) verssorokat szigorúan betartom, viszont a rímelést (a »tercinákat«) nem kísérel meg visszaadni, mert Dante konokul tiszta rímeit (szinte csupa kétszótagos nőrimet!) ma már nem lehet a magyarban komolyan utánozni; ha megtenném, az népies vagy gyermekes hatást keltene. [...] Tudom, a rímekben kifejeződő hármasság, a végtelen hármas láncolat (*aba bcb cdc ded...*) a műnek tartalmilag, eszmeileg is fontos eleme; mégis ezt tartom a könnyebben fölláldozhatónak.”⁷¹ Nádasdy döntése, miszerint elhagyja Dante rímeit, valóban meglepő lehet a nyugatos fordításokon nevelkedett magyar olvasónak, mivel távolabbra merészkedik a hagyománytól, mint elődei. A gesztus azonban, hogy Nádasdy a kétezres években egy pár éve induló, kortárs verseket publikáló folyóiratban a rímek elhagyása miatt mentegetőzik, sokat elmond a nyugatos fordítói hagyomány kánonbeli időtállóságáról, miközben Európa többi részén bevett gyakorlat Dantét rím vagy Homéroszt időmérték nélkül fordítani.

⁷⁰ ahogy Ferenczi László is *A rossz virágai* kapcsán: FERENCZI László, *Személyes jegyzetek Tornairól és Baudelaire-ről*, Hittel, 2011/1, 107-112., valamint Tornai József saját Részeg hajó-fordításához írt apológiájában: TORNAI József, *A részeg fordító*, Hittel, 1991/18, 13-14.

⁷¹ Nádasdy Ádám előszava a *Pokol* első három énekének fordításához: *Műút*, 2009/011, 21.

7. Kortárs frankofón líra magyarul

Ha visszatérünk a francia forrásnyelvű líra magyar célnyelvű fordítására, mely a dolgozat kiindulópontja, és azt vizsgáljuk, milyen gyakorlatot követve fordítanak ma Magyarországon francia nyelvű verseket, érdemes megnézni, kik képviselik napjainkban a magyar–francia versfordítást. A kortárs francia nyelvű líra Magyarországi recepciójának legjelentősebb kötete az utóbbi húsz évben *A látogatás* antológia, mely a JAK–Jelenkor Műfordító Füzetek sorozatának nyolcadik darabjaként jelent meg 1995-ben, Tóth Krisztina válogatásában, számos fordító közreműködésével.⁷² Önálló kötetben jelentek többek között Yves Bonnefoy és Jean-Michel Maulpoix írásai az Eötvös Collegium fordítóműhelyének köszönhetően,⁷³ Lorand Gaspar több verseskötete (Somlyó György, Lackfi János, Tóth Krisztina és mások fordításaiban), egy Alain Bosquet-versgyűjtemény és Lionel Ray válogatott költeményei Tóth Krisztina fordításában, valamint Jaques Roubaud *vala mi: fekete* című kötete, melyet Seláf Levente fordított.⁷⁴

Érdekes megfigyelni, hogy a magyar fordításban kiadott kortárs frankofón líra az utóbbi húsz évben majdnem ugyanakkora számban tartalmazza francia nyelvű belga költők műveit, mint franciaországi szerzők köteteit. 2004-ben megjelent *A hatlapú rigó: Kortárs francia-belga költők antológiája* Lackfi János válogatásában a Nagyvilág Könyvek sorozatban,⁷⁵ valamint a Széphalom Könyvműhely kiadványaiban Guy Goffette és Liliane Wouters is képviselteti magát egy-egy válogatáskötettel Tóth Krisztina, Lackfi János és – néhány vers erejéig – Imreh András és Ferenczi László fordításában, akit a francia belga irodalom legfőbb szakértőjeként tarthatunk számon Magyarországon. A Széphalom Könyvműhelynél a flamand

⁷² *A látogatás: Kortárs francia költők*, vál. TÓTH Krisztina, Budapest – Pécs, JAK – Jelenkor, 1995, 170. (Fordítók: Bárdos László, Csontos János, Egyed Emese, Imreh András, Józán Ildikó, Kun Árpád, Lackfi János, Nagy Attila Kristóf, Payer Imre, Petőcz András, Schein Gábor, Térey János, Tóth Krisztina, Varga Mátyás, Vörös István)

⁷³ Lásd: SEPSI Enikő, *A kortárs francia költészet fordíthatóságáról: Yves Bonnefoy és Jean-Michel Maulpoix*, La Revue d'Études Françaises (Numéro 15), 2010. <http://cief.elte.hu/sites/default/files/35sepsieniko.pdf> [Letöltve: 2014. 03. 20.]

⁷⁴ Lionel Ray és Tóth Krisztina fordítói kapcsolatának nem csak az említett kötet a gyümölcse (RAY, Lionel, *Égszomj*, ford. TÓTH Krisztina, Budapest, Filum, 2001.); Lionel Ray is lefordította anyanyelvére Tóth Krisztina verseit (TÓTH, Krisztina, *La rêve du Minotaure*, trad. Lionel RAY, Paris, Caractères, 2001.) A két kötet összehasonlító vizsgálata a két költő poétikájának és a két fordító (a két nemzet) fordításgyakorlatának tükrében mélyreható elemzést kívánna, ám ez már meghaladná e dolgozat terjedelmét.

⁷⁵ *A hatlapú rigó: Kortárs francia-belga költők*, szerk. LACKFI János, Budapest, Nagyvilág, 2004. (Fordítók: Lackfi János, Seláf Levente, Tarczy Dorottya, Tóth Krisztina, Vajda Lőrinc)

Benno Barnard két verseskötete is megjelent, melyeket Gera Judit, illetve Tóth Krisztina fordítottak.

A nemzedék, amelybe a kortárs francia nyelvű líra legfontosabb ma élő magyar fordítói, Lackfi János és Tóth Krisztina is tartoznak (akik nem mellesleg prózafordítóként is tevékenykednek), az utóbbi évtizedek kulturális áramlatához csatlakozva az anyaországi, elsősorban párizsi irodalom határain túltekintve a frankofónia felé is nyitnak. Ez a fogékonyság a belga líra iránt azonban nem csupán az utóbbi évek hozadéka Magyarországon; pár év eltéréssel, 1969-ben és 1972-ben is megjelent két magyar nyelvű antológia, melyek a kortárs francia nyelvű belga költészet műveiből válogattak.⁷⁶ Ezek az antológiák megelőzték az 1976-os *Panorama de la poésie française de Belgique* című, a francia belga költészet történetében mérföldkőnek számító gyűjteményt is, mely az azóta már számos frankofón belga költészeti antológiát szerkesztő Liliane Wouters nevéhez köthető.⁷⁷

Lackfi János és Tóth Krisztina példáján is láthatjuk, hogy a *Nyugat* fordítóinak munkássága óta eltelt közel száz évben sem változott a gyakorlat, miszerint költők fordítanak magyarra verset. Lackfi és Tóth Krisztina esetében azonban nem csak fordításpoétikájuk kapcsán kerül szóba a nyugatos hagyomány. Lator László híres szemináriumának hallgatói lévén költészetükben is gyakran merítenek a modern magyar líra meghatározó hagyományaiból, Lackfi inkább a nyugatos, míg Tóth Krisztina inkább az újhordas költészetből, ám minden esetben reflektáltak, és más lírai irányzatokkal ötvözve azt.⁷⁸ Mondhatjuk tehát, hogy a mai francia forrásnyelvű magyar versfordítás még az elmúlt évtizedek során kirajzolódó tendencia ellenére is erőteljesen kapcsolódik a *Nyugat* hagyományához, noha a magyar lírafordítás gyakorlata sosem távolodott el tőle radikálisan.

⁷⁶ *Belgium mai francia lírája*, vál. és szerk. TIMAR György), Budapest, Európa, 1969.; *Írásjelek a földön: Francia nyelvű belga költők*, ford. TOTH István, Bukarest, Kriterion, 1972.

⁷⁷ Lásd: FERENCZI László, *Egy arcél* = WOUTERS, Liliane, *A vér zarándoklata*, ford. TOTH Krisztina, LACKFI János, FERENCZI László, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1999, 169–174.

⁷⁸ Lásd: LACKFI János, *Címzett ismeretlen: Beszélgetés Tóth Krisztina költőnővel*, Új Forrás, 2003/4, 78–96.

Összegzés

A magyar versfordítás a *Nyugat* első nemzedéke óta átment kisebb változásokon. Ezek a változások azonban sokkal kevésbé markánsak, mint azok, amelyek a huszadik század második felében a magyar lírában mentek végbe, vagy azok, amelyek az utóbbi évtizedekben önálló tudományággá lett *Translation Studies* elméleti munkáinak hatására történtek az amerikai vagy a nyugat-európai (főként francia) fordításgyakorlatban. A *Nyugat* esztétizáló műfordításkeresőjét többen bírálták, elsősorban Rába György *A szép hűtlenek* című monográfiája nyomán, alapvető formahű fordítói módszereiket azonban nem kérdőjelezte meg a magyar lírafordítás. A francia nyelvterületen évek óta bevett gyakorlat, amely a versformai iránti szkepszisből adódóan prózában tolmácsol verset vagy akadémiai, jegyzetelt fordításokat készít, még ma is idegen a magyar műfordítás kultúrájában. A lírafordításról szóló magyar diskurzusban jóformán elképzelhetetlen, hogy különböző versfordítói módszerekről ne olyan hierarchia alapján beszéljünk, amelyben az Arany János és a *Nyugat* által meghonosított lírafordítási protokollnak vannak alárendelve más módszerek. Ebből az következik, hogy a nyugatos műfordítói hagyomány annyira jelentős, hogy máig sokkal nagyobb hatást tud gyakorolni a magyar műfordítói gyakorlatra, mint a nemzetközi fordítási minták és fordításelméletek.

Bibliográfia

A „boldog Babel”: Tanulmányok az irodalmi fordításról, szerk. JÓZAN Ildikó, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Gondolat, 2005.

A hatlapú rigó: Kortárs francia-belga költők, vál., szerk. LACKFI János, Budapest, Nagyvilág, 2004.

A látogatás: Kortárs francia költők, vál. TÓTH Krisztina, Budapest – Pécs, JAK – Jelenkor, 1995.

Acclimater l'autre: La traduction littéraire et son contexte culturel, szerk. Judit KARAFIÁTH, György TVERDOTA, Budapest, Balassi, 1997.

ALBERT Sándor, *Traduire des langues ou traduire des cultures? = Acclimater l'autre: La traduction littéraire et son contexte culturel*, szerk. Judit KARAFIÁTH, György TVERDOTA, Budapest, Balassi, 1997, 25–32.

BABITS Mihály, *Könyvről könyvre: Műfordítások = A műfordítás elveiről: Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 274–278.

BABITS Mihály, *Pávatollak*, Budapest, Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2013.
<http://mek.oszk.hu/11400/11496/11496.htm#1> [Letöltve: 2014. 03. 21.]

BAKER, Mona (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London – New York, Routledge, 2001.

BASSNETT, Susan *Translation Studies*, London – New York, Routledge, 1991.

BAUDELAIRE, Charles, *A rossz virágai: Les Fleurs du Mal*, ford. TORNAI József, Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2007.

Belgium mai francia lírája, vál. és szerk. TIMÁR György, Budapest, Európa, 1969.

BENJAMIN, Walter, *A műfordító feladata = W. B. Angelus novus: Értekezések, kísérletek, bírálatok*, Magyar Helikon, 1980, 70–86.

BERMAN, Antoine, *L'épreuve de l'étranger*, Gallimard, Essais, 1984.

BONNEFOY, Yves, *A költészet fordítása = Y. B., Kép és jelenlét. Yves Bonnefoy válogatott írásai*, Budapest, Argumentum, 2007, 167–173.

Ça rime et ça rame: Anthologie thématique des poètes francophones de Belgique, ed. Liliane WOUTERS, Bruxelles, Éditions Labor, 1985.

DANTE, Alighieri, *Isteni színjáték* (részlet), ford. NÁDASDY Ádám, Műút, 2009/011, 21–31.

DU BELLAY, Joachim, *Défense et illustration de la langue française*, 1549:

http://fr.wikisource.org/wiki/D%C3%A9fense_et_illustration_de_la_langue_fran%C3%A7aise

[e](#) [Letöltve: 2014. 03. 17.]

EVEN-ZOHAR, Itamar, *A fordítás helye az irodalmi (több)rendszer elméletében*, ford.

JANOVITS Enikő Mária = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007, 209–218.

EVEN-ZOHAR, Itamar, *Fordítás és átvitel/átvétel*, ford. JANOVITS Enikő Mária = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007, 232–239.

FERENCZI László, *Adalékok a felszabadulás utáni magyar műfordítás történetéhez* = *A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 11–50.

FERENCZI László, *Személyes jegyzetek Tornairól és Baudelaire-ről*, Hítel, 2011/1, 107–112.

FIGAL, Günther, *Fordításviszonyok*, ford. ENDREFFY Zoltán = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007, 309–318.

GERGELY Ágnes, *Tigrisláz: Tíz óra a magyar versfordításról*, Budapest, Európa, 2008.

GOETHE, Johann Wolfgang, *Jegyzetek és értekezések a Nyugat–keleti díván jobb megértéséhez*, ford. HALASI Zoltán = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007, 159–162.

GOFFETTE, Guy, *A vízhalász*, vál. és ford. TÓTH Krisztina, IMREH András, LACKFI János, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1997.

Guillaume Apollinaire válogatott versei, ford. RADNÓTI Miklós, VAS István, Budapest, Vajda János Társaság, 1940.

HAAS Lídia, *A magyar irodalom francia fogadtatása* = *Túl minden határon*, szerk. JENEY Éva, JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 84–98.

Írásjelek a földön: Francia nyelvű belga költők, ford. TÓTH István, Bukarest, Kriterion, 1972.

JAKOBSON, Roman, LÉVI-STRAUSS, Claude, *Baudelaire A macskák című versének elemzése* = BÓKAY Antal – VILCSEK Béla (szerk.) *A modern irodalomtudomány kialakulása*, Budapest, Osiris, 1998, 457–469.

JÓZAN Ildikó, *Mű, fordítás, történet*, Budapest, Balassi, 2009.

KÁLMÁN C. György, *Avantgardista elfordítások* = K. C. Gy., *Te rongyos (elm)élet!*, Budapest, Balassi, 1996, 52–60.

KARÁTSÓN, André, *Le symbolisme en Hongrie: L'influence des poétiques françaises sur la*

poésie hongroise dans le premier quart du XXe siècle, Paris, Presses Universitaires de France, 1969.

KARÁTSZON Endre, *Otthonok*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2007.

KÁRMÁN József, *A nemzet csinosodása = A műfordítás elveiről: Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008. (Pont Fordítva 7.), 93-100.

KASSÁK Lajos, *Guillaume Apollinaire = K. L., Csavargók, alkotók: Válogatott irodalmi tanulmányok*, Budapest. Magvető, 1975.

KENYERES Zoltán, *Gondolkodó irodalom*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

KLAUDY Kinga, *Nyelv és fordítás: Válogatott fordítástudományi tanulmányok*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.

KOROMPAY H. János, *Műfordítás és líraszemplélet: Egy fél század magyar Baudelaire-értelmezései*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

KOSZTOLÁNYI Dezső, *Modern költők: Előszó a második kiadáshoz = A műfordítás elveiről: Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 269–273.

La nouvelle poésie française de Belgique (ed. Yves NAMUR), Châtelineau, Le Taillis Pré, 2009.

LACKFI János, *A belga–magyar határon*, Tiszatáj, 2000/6, 71–75.

http://epa.oszk.hu/00700/00713/00106/pdf/tiszataj_EPA00713_2000_06_071-075.pdf

[Letöltve: 2014. 03. 22.]

LACKFI János, *A belgák hova álljanak? Kis francia-belga útmutató = A hatlapú rigó. Kortárs francia-belga költők*, szerk. L. J., Budapest, Nagyvilág, 2004, 181–188.

LACKFI János, *A belgaság dicsérete*, Tiszatáj, 1999/5, 45–64.

http://epa.oszk.hu/00700/00713/00093/pdf/tiszataj_EPA00713_1999_05_045-063.pdf

[Letöltve: 2014. 03. 22.]

LACKFI János, *Címzett ismeretlen: Beszélgetés Tóth Krisztina költőnővel*, Új Forrás, 2003/4, 78–96.

LACKFI János, *Kettős közelítésben a műfordításról*, La Revue d'Études Françaises (Numéro 15), 2010. <http://cief.elte.hu/sites/default/files/31lackfijanos.pdf> [Letöltve: 2014. 03. 21.]

Littérature belge de langue française, ed. Michel JOIRET – Marie-Ange BERNARD, Bruxelles, Didier Hatier, 1999.

MESCHONNIC, Henri, *Fordításpoétika* ford. JÓZAN Ildikó, HAAS Lídia = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007, 399–415.

- MESCHONNIC, Henri, *Poétique du traduire*, Lagrasse, Verdier / poche, 1999.
- MUNDAY, Jeremy, *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*, London – New York, Routledge, 2001.
- NEMES NAGY Ágnes, *Magyar jambus = A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 308–328.
- NEMES NAGY Ágnes, *Metszetek*, Budapest, Magvető, 1982.
- Nyelvi álarcok: Tizenhárman a fordításról*, szerk. JENEY Éva, JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008.
- Poètes aujourd’hui: Un panorama de la poésie francophone de Belgique*, ed. Liliane WOUTERS, Yves NAMUR, Châtelineau, Le Taillis Pré – Le Noroît, 2007.
- RÁBA György, *A szép hűtlenek*, Budapest, Akadémiai, 1969.
- RAY, Lionel, *Égyszomj*, ford. TÓTH Krisztina, Budapest, Filum, 2001.
- RÓNAY György, *Fordítók és fordítások*, Budapest, Magvető, 1973.
- ROBINSON, Douglas, *Becoming a translator: An Introduction to the Theory and Practice of Translation*, London, Routledge, 2003.
- SCHEIN Gábor, *A saját és az idegen*, Jelenkor, 2000/7–8, 768–776.
- SCHLEIERMACHER, Friedrich, *A fordítás különféle módszereiről*, ford. DÖMÖTÖR Edit= *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007, 119–149.
- SIGAUX, Gilbert, *La poésie de ce siècle = Dictionnaire de littérature contemporaine*, Paris, Editions Universitaires, 1963, 85–106.
- SOMLYÓ György, *Két szó között: Megjegyzések a fordítás poétikájához = A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 102–145.
- SHUTTLEWORTH, Mark – COWIE, Moira, *Dictionary of Translation Studies*, Manchester, St Jerome Publishing, 1997.
- SÖTÉR István, *A belga líra = Belgium mai francia lírája*, vál. és szerk. TIMÁR György, Budapest, Európa, 1969, 203–214.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon = Sz.-M. M., Irodalmi kánonok*, Debrecen, Csokonai, 1998, 47–71.
- SZEPES Erika – SZERDAHELYI István, *Verstan*, Budapest, Gondolat, 1981.
- TIMÁR György, *A versfordító dilemmái = A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 347–377.
- TORNAI József, *A részeg fordító*, Hittel, 1991/18, 13–14.
- TÓTH Árpád, *Babits műfordításai: Pávatollak = A műfordítás elveiről: Magyar*

- fordításelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 264–268.
- TÓTH Árpád, *Kosztolányi Dezső: Modern költők = A műfordítás elveiről: Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 262–263.
- TÓTH, Krisztina, *La rêve du Minotaure*, trad. Lionel RAY, Paris, Caractères, 2001.
- TOURY, Gideon, *Fordítás – célkultúra*, ford. NEMES Péter= *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007, 319–337.
- VAS István, *Jegyzetek a fordításról = V.I.: Az ismeretlen isten: Tanulmányok 1934–1973*, Bp., Szépirodalmi, 1974, 539–561.
- VAS István, *Miért vijjog a saskeselyű? (I–II.)*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1981.
- VAS István, *Mit nehéz fordítani? = A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Budapest, Gondolat, 1981, 273–307.
- VENUTI, Lawrence, *The Translator's Invisibility: A history of translation*, New York – London, Routledge, 1995.
- WOUTERS, Liliane, *A vér zarándoklata*, ford. TÓTH Krisztina, LACKFI János, FERENCZI László, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1999.